

SZEMLE

MAGYAR ZOLTÁN, **Moldvai csángó mondakatalógus I. A mondák típusai; II. Index, konkordancia, tanulmányok.** Kairosz Kiadó, Budapest. 2022. 650 + 380 l.

2022-ben a budapesti Kairosz Kiadónál megjelent Magyar Zoltán monumentális magyar mondakatalógusának 3. darabja (sorrendben a 17. és 18. kötete), a *Moldvai csángó mondakatalógus* két kötete. A trilógia mindhárom darabjáról (a magyar történeti mondák, az erdélyi hiedelemmondák és most a moldvai magyar mondák katalógusáról) külön-külön és együtt még inkább el lehet mondani, hogy mind a feldolgozott primer szövegek volumenében, mind koncepciójában és kidolgozottságában a nemzetközi szakirodalomban is egyedülálló teljesítmény. Ez annyira nyilvánvaló, hogy ebben az esetben az értékelő recenzióknak sem kell szabadkozniuk amiatt, hogy ők maguk nem tartoznak a szakmabeliek közvetlenül érdekelt köréhez, és arra is fölösleges hivatkozni, hogy a 2018-ban, illetőleg 2021-ben megjelent korábbi részeknek egyöntetűen elismerő volt a fogadtatása. Egyéni teljesítményként hihetetlen példája annak, hogy korunkban is születhetnek jelentős szintézisek. Értéke felbecsülhetetlen.

Már pályája kezdetén volt alkalmam személyesen megismerkedni Magyar Zoltánnal, amikor 1991–1992-ben még debreceni hallgatóként egy szemesztert a Kolozsváron éppen-hogy elindult néprajz szakon volt vendéghallgató. Szakmai szempontból a velem való megismerkedésnek számára nem volt különösebb jelentősége, annál inkább a Keszeg Vilmossal, Pozsony Ferencsel, majd Tánczos Vilmossal kialakult kapcsolatának, akik a korábbi időszak tabutémáit és tiltott terepeit, fehér foltjait kezdték el kutatni: a vallási élet néprajzát, a hiedelemvilágot, Keszeg a Mezőségen, Pozsony és Tánczos a moldvai magyarok körében. Én távolabbról követtem pályája ígéretes alakulását, szorgalmas terepkutatásait, számban és terjedelemben is gyarapodó publikációit. 2002 után, amikor *A moldvai tájnyelv szótárát* kezdtem el szerkeszteni, forrásként számomra is fontosakká váltak a népi vallásosság, a hiedelmek nagy változatosságban lejegyzett ritualizált szövegei, amelyek – amint a most megjelent mondakatalógus Bevezetésében olvasom – rendre mind bekerültek a szerző Moldvai Csángó Szövegfolklor Archívumába. Követtem A Magyar Népköltészet Tára sorozatban általa szerkesztett mondagyűjteményeket, közvetlenebbül a 2004-ben megjelent *Kalotaszegi népmondákat*.

Szorgalomból, elkötelezettségből, tudásból nem volt hiány, a kérdés mégis adott: hogyan volt lehetséges ennek a nagy rendszerező szintézisnek a megvalósítása, mi a nyitja Magyar Zoltán rendkívül termékeny szakmai munkálkodásának? Jelképesnek érzem ebben a vonatkozásban az impozáns sorozatot megjelentető kiadónak a nevét, a Kairoszt. Magyar Zoltán éppen akkor kezdhette el szakmai pályáját, amikor a történelmi idő, a Kronosz is kedvező irányt vett a mi térségünkben, eltűntek a tabuk és a tilalmak, a Kairosz, a kegyelmi idő pedig az ő számára nem csupán pillanatként adatott meg, hanem szinte folyamatosan, „pillanatok” egymásutánjaként. Az idők változásához hozzátartozott az is, hogy a kutatónak életkoránál fogva jószerivel nem is kellett megismerkednie az adatrögzítés- és feldolgozás

korábbi időrabló és fárasztó manuális munkájával, egyre inkább rendelkezésére állt a digitális technika, amely a digitális archívumból okos programozással maga végzi el a rendszerezést. Ebben építhetett nemzetközi mintákra, és alakíthatta saját módszertanát, amely a moldvai esetében már követhette az előző kettőt, a történeti mondák és az erdélyi mondák szempontrendszerét.

Az adatok áttekinthetően rendszerező szintézise különösen nagy szolgálatot tesz olyan esetben, amikor olyan nagy és változatos az adathalmaz, mint a moldvai gyűjtéseké általában. A nyelvi anyag esetében ez motivált engem is a tájnyelvi szótár szerkesztésében, és láthatóan ez a helyzet a mondák előfordulási adatainak nagy számával is (a szerző ezt 50 ezerre teszi). A rendszerezésben használt fogalmi kategóriák hálója a lényegét, az invarianciát emeli ki az empirikus adatok tömegéből. Láthatóvá válnak a súlypontok nem csupán az altípusokkal, hanem az egyes típusok adatolásának számával is. A fogalmi rendszerezésben mindig van ugyan esetlegesség, konvencionális, de ezt ellensúlyozza a szakmai konszenzus és az is, hogy a rendszernek mindig van annyi flexibilitása, hogy befogadja azt, ami esetenként sajátos. A 8000 szöveget és mintegy 3000 mondatípust tartalmazó adatbázist a II. kötetben mutatja be a szerző (267–272. l.). Ez felöleli az összes publikált, a múzeumi adattárakban és néhány magánarchívumban fellelhető szöveget, valamint a szerző recens folklórgyűjtéseit, a gyűjtők hosszú sorát tekintve Petrás Ince Jánostól Petres Lászlóig. Petres elkötelezett, hiteles terepmunkáját az elmúlt években magam is nyomon követhettem, és ez azért is kivételes, mert már teljesen elrománosodott falvakra, a mondákon, hiedelmeken kívül azok névanyagára is kiterjedt.

A *Moldvai csángó mondakatalógus* rendszere könnyen áttekinthető. Az I. kötet *A mondák típusai* alcímmel 16 fejezetbe sorolva mutatja be a típusokat és altípusokat, hivatkozási alapként ide került *A moldvai csángó szövegfolklor bibliográfiája*, a II. kötet a könnyű eligazodást szolgáló *Motívumindexet*, valamint az összehasonlítást, kitekintést lehetővé tevő *Konkordanciajegyzéket* tartalmazza. Szintén a 2. kötetben kapott helyet *A moldvai csángók mondahagyománya* címmel a moldvai magyarság általános ismertetése, a mondák kutatástörténete, a helyi apokrif hagyomány nemzetközi háttere, valamint a katalógus adatbázisának bemutatása. Szintén ebben a fejezetben olvasható néhány olyan esettanulmány, amelyekkel a szerző néhány olyan narratív hagyományra, illetve hagyománykörre kívánja felhívni a figyelmet, „melyek a moldvai csángó mondahagyomány reprezentánsainak tekinthetők.” Ezek „olyan tájspecifikus elbeszéléskorpusz részei, melyek számos további hagyománnyal bővíthetők, sajátos, regionális karakterük azonban e példák alapján is jól érzékelhető.” (276. l.) A következő hagyományköröket elemzi a szerző: A föld teremtése, Magyar szentek emlékezete, Nagy István vajda alakja, A lézpedi „szent leány”, Csíksomlyóról szóló mondák, Szent András farkasai, A szép asszony hiedelemalakja, Táltos – szentember – ellátó.

A katalógus használatáról a szerző azok számára is kellő tájékoztatást nyújt a *Bevezetésben*, akik nem rendszeres használói az ehhez hasonló kézikönyveknek: „A típuszámot a szerző által adott, illetve esetenként a folklórkutatás által már használt és közkeletűnek tekintett típuscím követi, majd következik a típus tartalmának hosszabb/rövidebb ismertetése (a szüzsé), végül pedig a típus előfordulásainak hosszabb/rövidebb listája a forráshelyek bibliográfiai adatainak a megadásával, földrajzi és kronológiai rendben.” Jellegénél fogva egy ilyen katalógus primer népnyelvi anyagot, adatokat nem tartalmaz, ezek akkor válnak majd elérhetőkké, amikor interneten az adatbázis is elérhetővé válik. Azonban

jelen formájában is segítheti kifejezések, szövegek értelmezését, közvetlenebbül ebben a II. kötet *Motívumindexének* betűrendes tárgyszavai nyújtanak eligazítást.

A katalógus 16 fejezete közül releváns példaként tekinthetünk bele az „F” jelzetűbe, amely a Bűn és bűnhődés tematikáját képviseli 180 típussal és ennél is több altípussal, típusvariánssal. Az e körbe tartozó hiedelemmondáknak meghatározó, normatív szerepük volt a moldvai magyarok hitéletében, világképében, mindennapjaiban. A bűnök sora az ünneprontással, azaz a tiltott napok (vasárnap, nagypéntek, húsvét, pünkösöd) megszenteltetésével kezdődik és a magzatgyilkossággal végződik, a bűnhődés pedig a kövé válástól, végzetes balesettől a hazug köldökéig nőtt nyelvéig, végső bűnhődésként pedig az elkárhozásig. De a bűn és a bűnhődés között ott volt lehetőségként és kötelességként a gyónás, a feloldozás, a megbocsátás. Ennek mindennapi fontosságáról magunk is meggyőződhetünk egy szinte komikusnak tűnő jelenet tanúiként 2019-ben *A moldvai magyar tájnyelv szótárát* bemutató moldvai utunk alkalmával. Miközben az egyik faluban a templom épületét jártuk körbe, egy helybeli férfi állt meg a lovasszekerével a templom előtt, aki úgy ugrott le, rohant be, úgy kereste a papot, hogy meggyónjon, ahogy súlyos beteg rohan az orvoshoz. Mivel a papot nem találta, és közülünk sem akadt senki, aki meggyónatta volna, nekünk akart adakozni, hogy legalább azzal enyhítse bűneit. A mondakatalógus F 160.1. altípusa *A meg nem gyónt bűnök büntetése* címet viseli: „Az a személy, aki nem gyónja meg a bűneit/minden bűnét/aki gyónás közben szándékosan elhallgatja egyes vétkeit, a holta után elkárhozik, és a pokolban az ördögök kínozzák válogatott kínzásokkal.” (281. l.)

Elsősorban a gyónással kapcsolatos az a korábbi több évszázados frusztráltsága is a híveknek, hogy tudták, idegen papjaik nem is értik az ő gyónásukat. A liturgiában tudomásul vették annak számukra nem érthető latinnyelvűségét, a misztérium fontosabb volt, mint a megértés. A gyónással azonban más volt a helyzet: évszázadokon át könyörögtek, folyamodtak olyan papok iránt, akik megértik gyónásukat, féltek a kárhozattól, maguk is tudták, nem lehet igazi feloldozás, ha a pap nem érti meg a gyónást. Ez volt az egyik fő indoka az anyanyelvükön tudó papok igénylésének. Zöld Péter is jelezte püspökének, Batthyány Ignácnak azt a lehetetlen helyzetet, hogy gyónáskor a pap és gyónó személy nem érti egymást, aki 1787-ben a pápához is eljuttatta ezt a panaszt. A legújabb időkben pedig: ez is motiválta őket abban, hogy megtanuljanak románul azok miatt a papok miatt, akik csak románul fogadták el a gyónásukat.

A legsúlyosabb bűnök között szerepel a magzatelhajtás, magzatgyilkosság: „A magzatát elhajtó asszonyt a pokolban ördögök kínozzák (villákkal/karókkal szurkálják/vasrácon sütik/stb.” (F 152.3. altípus). Sőt a gyermeket nem akaró férfiakra is túlvilági büntetés vár (F 152.5.). Ez a hagyományos, a magzatot védő értékrend természetesnek, kívánatosnak tekintette a gyermekáldást. Mint Halász Péter is írja 2020-ban megjelent *Az első csóktól az első gyermekig* című könyvében (20–21. l.), ennek volt a következménye a belső migráció, a szigorú erkölcsű faluközösségek túlnépesedése, időnkénti kirajzása előbb közelebbi, majd távolabbi vidékekre, az elmúlt évtizedekben pedig már külső országokba.

Nem zárhatom le úgy ennek a kivételes értékű munkának az elismerő bemutatását, hogy ne tennék szóvá egy-két olyan, látszólag jelentéktelen dolgot, amelyek azzal kapcsolatosak, ahogy én látom a moldvai magyarokat. Azt nem róhatom fel, hogy más, újabb szintézisektől eltérően, amelyek szerzői (pl. Halász Péter) tudomásul vették a *csángó* etnonima szaknyelvi használatával kapcsolatos, általam is hangsúlyozott jogos fenntartásokat, Magyar Zoltán megmaradt a kanonizált *csángó* etnonima használatánál. Azt viszont nem csupán

hiúságból hiányolom, hogy az említés szintjén sem vett tudomást a *csángó* szó általam publikált, érvekkel kellőképpen alátámasztott etimológiájáról (*Magyar Nyelv* 110. évf., 2014/4: 437–447). Úgy látom, az újabb szerzők túlnyomó többsége kényelmesebbnek látja néhány régi tétel követését, és az újként jelentkező kritikus vélemény elhallgatását. És még egy apróság, amellyel éppen annak látszatát szeretném elhárítani, hogy magunknak tulajdonítjuk mások érdemeit. A *moldvai csángó nyelvjárás atlaszá*ról van szó, amely a II. kötet irodalomjegyzékében úgy jelenik meg, hogy azt mi szerkesztettük Murádin Lászlóval, és hogy az Kolozsváron jelent volna meg. Ennek szerkesztője Gálffy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila volt, mi a kiadás előkészítői voltunk, kiadója pedig Budapesten a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

A II. kötet végén olvasható *Összegzés*ben a szerző joggal hivatkozhatik arra, hogy „*Ez [a] kézikönyv egyszersmind a nemzetközi folklorisztika első, műfajilag és tematikailag teljes körűnek mondható mondanakalógusa, hiszen e célt még az egyébként széles kitekintésű holland, litván, román és svéd műfaji klasszifikációnak sem sikerült maradéktalanul teljesítenie.*” (354. l.) És az ezen felül is külön érdeme, hogy ezt éppen a jelen állapotában is reliktum jellegű moldvai magyar hiedelmekkel, mondákkal sikerült megvalósítania. Bízhatunk benne, hogy a szerzőt ezután sem hagyja cserben sem az idők kedvező széljárása, sem az akaraterije és céltudatossága, sem a kronosz, sem a kairosz, és kiaknázhatja azt a kincseshányát, amit az adatbázis és a katalógus jelent. És előbb-utóbb mások számára is hozzáférhetővé teszi a primer folklórszövegeket.

PÉNTEK JÁNOS

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
pentekj@gmail.com

LAJOS KATALIN – PIELDNER JUDIT (szerk.), **Zsuzsa könyve. Tanulmányok Tapodi Zsuzsa születésnapjára.** Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 2021. 348 lap.

A *Zsuzsa könyve* tanulmánykötet, mely Tapodi Zsuzsa születésnapja alkalmából íródott, szerkesztett és kötetett köszöntő kiadvány. A szerkesztők, Lajos Katalin és Pieldner Judit, a Festschrift műfajának jegyében alkották meg alkalmi kötetüket, azzal a szándékkal, hogy lehetőséget teremtsenek a tanítványok, kollégák és kutatótársak számára, hogy kifejezhessék tiszteletüket az ünnepelt iránt.

A szerkesztők célja egy meglepetés ünnepi kötet összeállítása volt, amely végül sajátos tanulmánykötetté állt össze, hiszen a megszólított szerzők több témakörben: irodalomtudományi, nyelvészeti, néprajzi és fordítástudományi tanulmányok füzérét alkották meg, és ebből kifolyólag ez nem tematikus kötet. A kapcsolódási pontot jelen esetben az ünnepelt jelentette, akihez több ponton is kapcsolódnak a szerzők.

Ez a tiszteletadás hűen tükrözi Tapodi Zsuzsa munkásságát, hiszen felfed egy rejtett hálózatot azzal kapcsolatosan, hogy tudományos területen belül milyen emberi kapcsolatok érvényesülnek. A szerzők között találunk kollégákat, elődöket, s talán egy tanító számára a legnagyobb megtiszteltetést a tanítványok jelenléte jelenti, hiszen ők képviselik a jövő kutató generációját, kiknek Tapodi Zsuzsa az érdeklődését irányíthatta, gondolkodását befolyásolhatta,